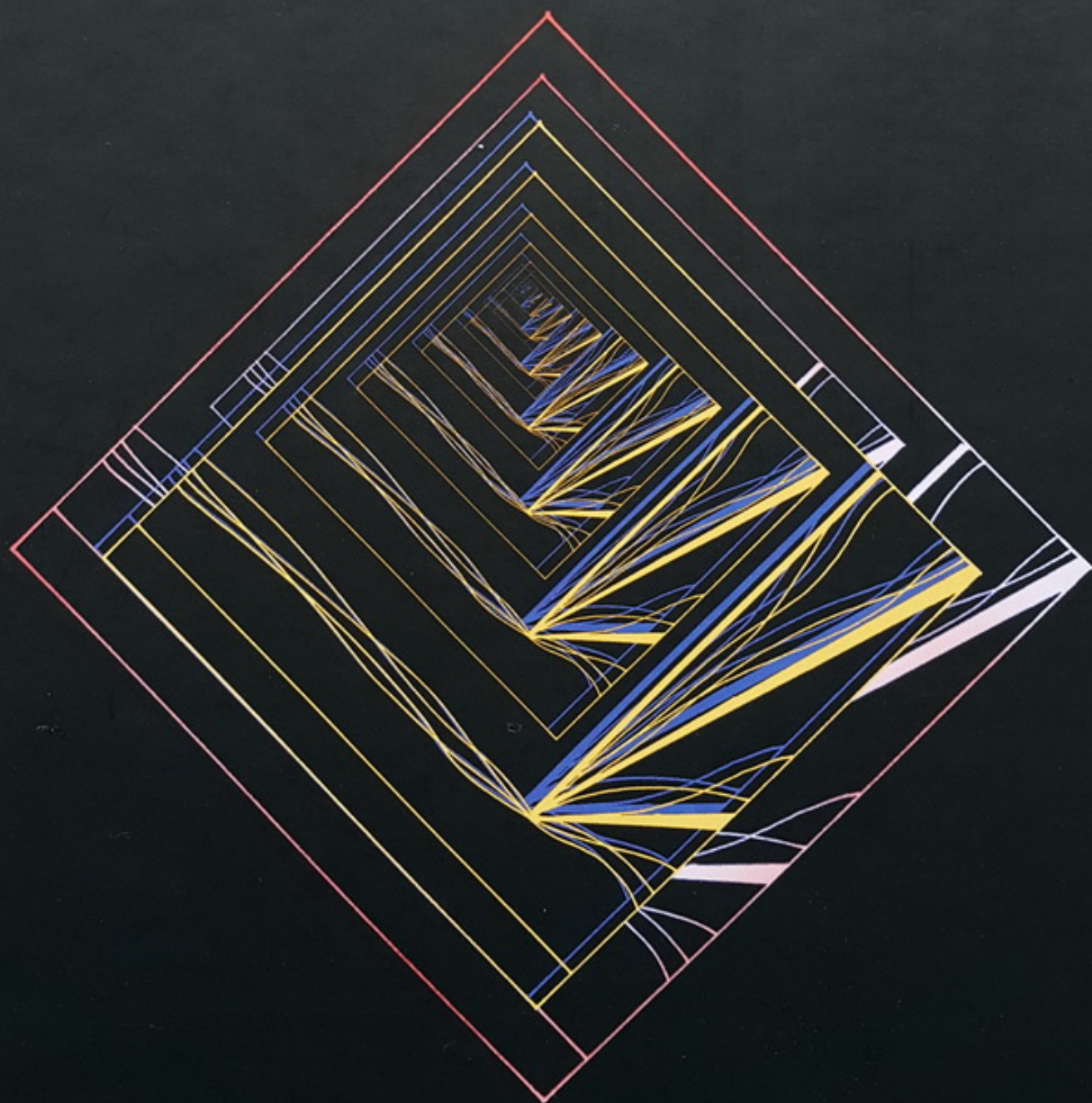

Василь Шендеровський

ВЧЕНІ УКРАЇНИ У СВІТОВІЙ НАУЦІ

Василь ШЕНДЕРОВСЬКИЙ

V. Shenderovskiy

Василь ШЕНДЕРОВСЬКИЙ

ВЧЕНІ УКРАЇНИ У СВІТОВІЙ НАУЦІ

Щасливою Третью
Возвем миру
нех добрее
свои
11.02.2020

Київ
Видавничий дім «Простір»
2019

УДК 001-051(477:100)(092)
Ш 47

Ця книжка містить близько 200 нарисів про талановитих, але маловідомих вчених, в основному, представників природничої науки. На підставі архівної спадщини та довідникової літератури подано у конкретній і доступній формі інформацію про життя і наукову діяльність багатьох видатних вчених, яких народила українська земля, але через певні обставини їхні імена було замовчувано, а наукову спадщину вилучено зі скарбівні української науки.

Книжка розрахована на вчених-істориків, природознавців, педагогів, а також на широкий загаль читачів. Автор переконаний, що прочитання книжки не може не викликати почуття гордості за свій народ, за свою українську землю, що дала людству стільки славетних вчених. Саме такі постаті, поза всяким сумнівом, слугують взірцем для молодого покоління. Вивчення минулого дає нам багато прикладів натхненної наукової праці, творчого пошуку.

Розглянуто і одобрено до друку
вченою радою Інституту фізики НАН України
(протокол № 7 від 21 вересня 2017 р.)

*Автор вдячний жертводавцям
за всебічну моральну і фінансову підтримку його праці
на терені повернення історичної минувшини
наукової думки нашої держави.*

ISBN 978-966-2068-58-0

© Василь Шендеровський, 2019
© Видавничий дім «Простір», 2019
© ГО Міжнародне енциклопедичне
бюро з фізики, 2019

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

Скажу відверто, не знаю для чого автори пишуть передмови до своїх книжок. Можливо, для того, щоб дати майбутнім рецензентам (які не завжди знаходять час бодай переглянути книжку) «рибу» чи «козу» для написання іноді потрібної авторові оцінки його праці. З іншого боку, напевно, автор намагається заінтригувати читача, натякаючи в передмові про якісь цікаві колізії у книжці.

На мою думку, переднє слово необхідне бодай для одного — подякувати всім, хто допомагав у той чи інший спосіб праці автора над книжкою, щоби вона, як кажуть, побачила світ. Чому я все ж почав писати цю передмову? Мабуть, тому, що книжка «Вчені України у світовій науці», яку я пропоную читачеві, є унікальною, у ній йдеться про людей, народжених українською землею, які прославилися своєю працею на терені науки, техніки, освіти і культури. Україна споконвіку була місцем, де народжувалися і втілювалися у життя геніальні ідеї та технології. Але через те, що віками вона була позбавлена власної державності, імена багатьох її видатних вчених свідомо замовчували або не асоціювали з українською нацією. Тут доречно згадати слова видатного французького мікробіолога і хіміка Луї Пастера: «Наука не має Батьківщини, але не буває без Батьківщини вченого, і те значення, що його праці можуть мати у світі, він повинен віддавати своїй Батьківщині». Справді, це так.

Отож книжка «Вчені України у світовій науці» є об'єднанням чотирьох томів книжок «Нехай не гасне світ науки», які були перевидані дев'ять разів впродовж останніх 15 років. І цим також зумовлено проблему написання ще однієї передмови. Найпростіше було б порадити читачеві прочитати попередні, в яких головною думкою є те, що спадок української науки є фантастично багатим, але він досі недооцінений і повною мірою невідомий для нас, а тим більше — для світового співтовариства. Ідею створення такої книжки спричинили певні мотивації.

Я не поділяю думки деяких вчених-істориків науки, і не тільки, які визначають питання про національну приналежність вченого до науки якоїсь країни саме через його громадянство. Їхнє радянське ідеологічне виховання не дає їм зрозуміти, що, оцінюючи російську культуру, треба враховувати дві її ґрунтовні особливості, які відрізняють її від будь-якої іншої, зокрема, української культури. По-перше, ця культура (російська) була і є імперською, зробленою не своїми, а, як зазначав видатний вчений і публіцист Олександр Боргардт, «чужими руками. Руками людей, що з тих чи інших причин позбавлені були тією ж імперією можливості творити у власній національній культурі...» По-друге, не варто залишати поза увагою такий важливий фактор, як російська ксенофобія. Не сприймаю думки цих вчених, що, мовляв, нині виникає спокуса у «істориків-аматорів» віднайти «в учених інших країн етнічні корені, зробивши... їх національними...» Переконаний, що наведена вище думка Луї Пастера, а ще, наприклад, слова нашого славетного Григорія Сковороди,

що «знамениті земляки є нашими духовними орієнтирами, вчителями, нашою духовною опорою і гордістю перед усім світом», повинні слугувати кредо повернення забутих або замовчуваних імен вчених, народжених українською землею в різні часи та епохи.

До об'єднання книжок мене спонукало і те, що з часу виходу у світ першого і другого томів минуло вже більше десяти років. Маючи можливість купити третій та четвертий томи книжки, читачі, звісно, хочуть мати і перші два, а їх давно немає у продажу (попри досить великий наклад). Щоправда, перший том 2016 року вийшов у перекладі англійською, здійсненому американськими вченими, професорами Катериною Шрай та Ніколасом Рудницьким. Однак, перевидання українською давно не було, тому варто було б перевидати, а я вирішив ще й об'єднати їх в одну книжку. Про цікавість, навіть спраглисть, читачів до пізнання повернутих імен вчених свідчать хоча б кілька подій. Маю на увазі, зокрема, зустрічі з читачами в Чернівецькій обласній універсальній науковій бібліотеці ім. Михайла Івасюка (директор – Наталя Філяк), а також зовсім нещодавно – в Одеській національній науковій бібліотеці (в. о. генерального директора – Ірина Бірюкова). Можна процитувати багато думок, оцінок присутніх на цих зустрічах, які засвідчують, як були ними сприйняті ці книжки. Навіть під час коротких зустрічей з читачами, не всі з яких вже мали змогу прочитати названі книжки, у людей, поза сумнівом, з'являється почуття гордості за свій народ, що дав світові не лише феномен української пісні, але й зробив великий внесок у становлення світової науки та технічний прогрес людства. Цікавість до цієї серії нарисів проявляють і наші шановані вчені. Приміром, недавно на виїзній сесії Бюро відділення фізики і астрономії НАНУ в Інституті фізики напівпровідників зустрівся з уже літнім академіком Віктором Григоровичем Бар'яхтаром, який найперше попросив мене подарувати йому 4-й том «Нехай не гасне світ науки», сказавши, що роблю я велику і корисну справу.

Важливість поширення знань про культурні надбання та наукові здобутки українського народу, а також повернення незаслужено замовчуваних та свідомо вилучених з енциклопедичних джерел імен вчених підтверджує ще і такий факт. Вперше Міжнародний конгрес українців, який відбувся 25–28 червня 2018 року в Києві запросив нас (А. Загороднього, В. Козирського, В. Шендеровського) виступити на пленарному засіданні з доповіддю «Українські вчені, що змінили світ». Нині стало актуальним висвітлити на такому представницькому форумі роль українських вчених-природничків у становленні світової космонавтики, розвитку техніки, інформаційних технологій та інших напрямків науки.

Крім того, до видання цієї книжки спричинило прагнення у досить конкретній і доступній формі показати, що саме дала українська наука (відчуваю, не всім сподобається термін «українська наука») впродовж останніх півтора – двох століть своєму народові і людству загалом. Наприкінці 2018 року Національна академія наук України відзначила своє століття. Згадаймо Володимира Вернадського, який про роль та значення створення Української академії наук писав так: «Важливо створити сильний центр наукових досліджень українського народу, його історії, його мови, природи України. Звичайно, треба вести ці дослідження не за національною ознакою, а в найширшому загально-

людському масштабі. Треба якнайшвидше створювати катедри і лабораторії, інститути, які спочатку, можливо, й будуть зайняті росіянами... Але становище скоро зміниться, бо посади в Академії виборні. Дуже скоро заявлять про себе місцеві сили». Так обстоював учений свою позицію в дискусії з М. Грушевським, який у питанні створення академії мав міркування про орієнтацію на національні кадри. На мою думку, вже на той час були українські вчені зі світовим визнанням, наприклад, Іван Пулюй, Іван Горбачевський, Степан Рудницький, Володимир Липський, Степан Тимошенко, Йосип Косоногов, Данило Заболотний, Федір Вовк, Павло Тутковський та інші, які могли стати фундаторами української академічної науки. У спогадах, написаних вже у 1943 році на прохання тодішнього президента Академії наук УРСР Олександра Богомольця, знаходимо такі слова Вернадського: «У Києві мого часу і в українських територіальних університетах — Київському, Харківському, Одеському — ідейно українські вчені на роботу не могли влаштуватися. Навпаки, на історико-філологічних факультетах, де національні традиції могли проявлятися яскраво і сильно, підбір професорів для України був надзвичайно несприятливий. Систематично за понад сорок років Міністерство заміщало катедри історії особами, котрі ставилися до українського руху різко негативно або вороже. В цих університетах завжди існувала більшість, яка систематично проводила тенденцію русифікації». Ці думки вченого подекуди актуальні, на превеликий жаль, і сьогодні.

Більшість вчених, про яких йде мова у нарисах, вміщених у чотирьох томах «Нехай не гасне світ науки», різною мірою пов'язані з Академією та Науковим товариством ім. Т. Шевченка, тому вважаю важливою акцію видання об'єднаної книжки «Вчені України у світовій науці» до сторічного ювілею найвищого державного наукового органу — Національної академії наук України та 145-річчя Наукового товариства ім. Т. Шевченка. Завдання цієї книжки в тому, щоб ознайомити широкий загал українського суспільства з життям і науковою діяльністю видатних вчених, яких народила українська земля, показати бодай у загальних рисах їхній внесок у світову науку. «Історія науки не може обмежуватися вивченням розвитку ідей — однаковою мірою вона повинна торкатися живих людей з їхніми особливостями, талантами, залежністю від соціальних умов, країни та епохи», — писав засновник наукової школи фізичної оптики в СРСР Сергій Вавилов.

Зовсім не претендую на вичерпну повноту охоплення всього доробку українських вчених у світовій науковій скарбівні. Головна мета — у невеликому нарисі про кожного вченого дати основні біографічні дані, стислу інформацію про наукову діяльність, описати суть його відкриття або винаходу і дати їх оцінку.

До того ж, поза всяким сумнівом, важливо було повернути із забуття імена вчених чи то знищених в умовах переслідувань під гаслом боротьби з українським буржуазним націоналізмом, чи то свідомо вилучених з енциклопедичних видань та наукових джерел, а також імена вчених, які, рятуючись від переслідувань у своїй рідній країні, змушені були емігрувати.

На жаль, нині в Україні склалася така ситуація в науці, що виникає враження, ніби нинішній владі наука і вчені не потрібні. Відбувається (хоча вже й не під страхом, що ти будеш знищений за любов до своєї мови і Батьківщини)

масовий виїзд молодих вчених за кордон у пошуках кращої долі, з надією реалізувати свої наукові здібності і продати свій талант чужинцям... І знову згадую думку великого французького вченого-фізика Фредеріка Жоліо-Кюрі: «...країна, яка не розвиває науку, неминуче перетворюється на колонію».

Хтось мудрий колись сказав, що вічною є лише пам'ять. Отож цю частину передмови закінчу словами великого нашого сучасника, Блаженнішого католицької церкви, Папи Римського Івана-Павла II, першого в історії Папи-слов'янина: «Коли зникає нація, зникає й історична пам'ять. Люди пишуть свою особисту історію, але вагомим є те, що вони пишуть про свої нації».

Насамкінець залишилося зробити те, що вважав у передмові своїм найпершим обов'язком — з пошаною ще раз згадати всіх добрих людей, які мені допомагали в той чи інший спосіб при створенні чотирьох томів «Нехай не гасне світ науки» і тих, хто підтримав мою ідею дещо переопрацювати написане (адже час приносить додаткову інформацію).

Видання цього об'єднаного тому «Вчені України у світовій науці» фінансовано щедрими пожертвами шановних жертводавців з української діаспори в Америці, Науковим товариством ім. Т. Шевченка в США, а також Науковим товариством ім. Т. Шевченка у Львові, Національним центром «Мала академія наук України», благодійною організацією «Благодійний фонд "Мій університет"» (м. Івано-Франківськ) та щирими добродіями в Україні: Миколою Гуменюком, Станіславом Довгим, Миколою Дуркевичем, Євстахієм Крижанівським, Оксеном Лісовим, Миколою Обезюком, Анатолієм Потопальським, Борисом Романюком, Іваном Чудиком, без допомоги яких цей проєкт не міг би бути реалізованим. Щасливий тим, що і в наші складні часи все ж є жертводавці, і їм моя дяка та шана.

Висловлюю вдячність вченій раді Інституту фізики НАНУ за її ухвалу рекомендувати відповідно до плану заходів Інституту фізики НАНУ з відзначення 100-річчя від часу заснування НАНУ подати рукопис матеріалів 4-томового видання книг В. Шендеровського до Науково-видавничої ради НАНУ з метою перевидання їх у серії «Наука для всіх». Щоправда, це залишилося лише благим наміром, проте я ціную підтримку колективу інституту моєї наукової діяльності на терені історії науки.

Вдячний керівництву Всеукраїнської правозахисної організації «Меморіал» ім. В. Стуса та Всеукраїнської громадської організації «Товариство "Знання" України» за підтримку моєї праці.

Окрему сердечну подяку висловлюю, найперше, моїй дружині Оксані та родині — за терпіння і розуміння, а також Олені Нужній та Олені Полевецькій — за високоякісну підготовку книжки до видання, Дмитрові Нужному — за опрацювання світлин, Ларисі Білик — за літературну редакцію.

Буду щиро радий, якщо моя праця впродовж чверті століття прислужиться справі духовного відродження України і сприятиме утвердженню гордості кожного українця, кожного громадянина України за українську землю, що дала людству стількох видатних вчених.

Василь Шендеровський

ЗМІСТ

Переднє слово.....	
<i>Василь Шендеровський</i>	5
Балей Степан	9
Балінський Борис	15
Барвінський Олександр	19
Бернацький Віктор	26
Бец Володимир	31
Богаєвський Овксентій	39
Богачевський Ігор-Орест	43
Борґардт Олександр	48
Борзяк Петро	53
Борковський Іван	57
Бочковський Ольґерд-Іполит	61
Братійчук Мотря	67
Буняковський Віктор	72
Буяльський Ілля	77
Василенко Микола	82
Вернадський Володимир	88
Верхратський Іван	95
Виноградський Сергій	101
Вікторовський Євґен	106
Вовк Федір	111
Волощак Остап	117
Вороний Георгій	122
Вороний Юрій	128
Вульф Георгій	133
Гакман Євґен	141
Гамов Георгій	146
Гаспринський Ісмаїл	152
Глушко Валентин	158
Гнатюк Богдан	163
Гнатюк Володимир	168
Голобуцький Володимир	173
Голоняк Микола	177
Горбачевський Іван	181
Гофман Роальд	186
Грабовський Борис	191
Гришко Микола	197
Гродзінський Андрій	203
Гулак Микола	208
Герета Ігор	213
Гольдман Олександр	217
Данилюк Іван	224
Демчук Петро	229
Джус Володимир	234
Дністрянський Станіслав	240
Добжанський Теодосій	245
Желехівський Андрій	250
Желехівський Євґен	255
Заболотний Данило	259
Западнюк Віталій	266
Зарицький Мирон	273
Засядько Олександр	278
Іваненко Дмитро	282
Івасюк Микола	288
Караванський Святослав	294
Каразин Василь	299
Каша Михайло	306
Кашенко Микола	311
Кістяківський Богдан	317
Кістяківський Юрій	323
Кондратюк Юрій	328
Кордуба Мирон	333
Корчак-Чепурківський Овксентій	337
Косач Михайло	343
Косоногов Йосип	348
Коструба Теофіл	353
Котермак Юрій	358
Кравчук Михайло	364
Кримський Аґатанґел	369
Кубійович Володимир	376
Кузеля Зенон	381
Кулик Пилип	386
Кульчицький Олександр	392
Кучер Володимир	397
Лазаренко Євґен	401
Левинський Іван	406
Левицький Орест	411
Липський Володимир	416
Лисенко Федір	422
Люлька Архип	427
Ляшенко Василь	432
Макогон Юрій	436

Максимович Михайло	441	Рудницький Степан	702
Малиновський Іоанікій	446	Рудницький Ярослав-Богдан	707
Махів Григорій	452	Русова Софія	713
Мацієвич Левко	458	Світальський Микола	720
Медведський Юліан	463	Ситенко Олексій	725
Мельник Микола	468	Сікорський Ігор	730
Миклуха-Маклай Микола	474	Скороходько Антін	734
Мойсеєнко Федір	479	Слабченко Михайло	739
Морачевський Пилип	484	Смакула Олександр	745
Московець Семен	491	Смаль-Стоцький Степан	750
Музичка Андрій	496	Стасів Остап	757
Наріжний Симон	501	Стахів Євген-Зенон	762
Науменко Володимир	508	Стебницький Петро	768
Находкін Микола	513	Степанів Олена	773
Неприцький-Грановський Олександр	519	Стрільбицький Іван	778
Ніковський Андрій	525	Стубелевич Стефан	782
Огієнко Іван	530	Студинський Кирило	786
Озаркевич Євген	535	Сушківський Данило	792
Окіншевич Лев	540	Тарнавський Микола	797
Окуневський Ярослав	547	Тєся Іван	803
Олексишин Іван	552	Тимошенко Степан	809
Омелянський Василь	557	Тимощук Борис	815
Оппоків Євген	564	Туган-Барановський Михайло	820
Орженцький Роман	569	Тутковський Павло	827
Остроградський Михайло	575	Ушинський Костянтин	833
Парасюк Остап	580	Фещенко-Чопівський Іван	840
Парнас Яків	585	Харпак Георгій	846
Пастернак Ярослав	590	Храпливий Зенон	851
Пильчиків Микола	596	Цвіт Михайло	856
Підвисоцький Володимир	602	Цимбал Трохим	863
Піроцький Федір	607	Цицурін Федір	868
Плющ Василь	612	Цурковський Ярослав	874
Погорєлов Олексій	617	Чайківський Микола	879
Подолінський Сергій	621	Чаргафф Ервін	885
Полонська-Василенко Наталя	627	Чеботарьов Микола	889
Полянський Юрій	633	Черняхівський Євген	894
Поль Олександр	638	Черняхівський Олександр	899
Пономарьов Степан	642	Чурюмов Клим	904
Попович Омелян	647	Шумило Петро	911
Пріцак Омелян	652	Шумлянський Олександр	915
Пулюй Іван	657	Шухевич Володимир	920
Пучківський Олександр	666	Щербаківський Данило	926
Пчілка Олена	671	Юринець Володимир	932
Радзимовська Валентина	676	Юркевич Памфіл	937
Раєвський Борис	682	Яворницький Дмитро	944
Раковський Іван	687	Яворський Матвій	951
Романків Любомир	692	Яната Олександр	958
Ростовцев Михайло	697	Яримович Михайло	963
		Ящуржинський Хресанф	968

Науково-публіцистичне видання

Василь ШЕНДЕРОВСЬКИЙ

ВЧЕНІ УКРАЇНИ У СВІТОВІЙ НАУЦІ

Відповідальна за випуск *Олена Нужна*
Художнє оформлення *Дмитро Нужний*
Дизайн обкладинки *Аліна Гаєва*

Підписано до друку 09.07.2019.
Формат 70×100/16. Папір офсетний № 1.
Друк офсет. Гарнітура Baltica.
Умовн. друк. арк. 79,3.
Зам. 19-112.

Видавничий дім «ПРОСТІР»

02068, м. Київ, вул. Вербицького, 10-А, п. 51
Тел. (044) 361-16-36, E-mail: vdprostir@ukr.net

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 6560 від 27.12.2018 р.

Віддруковано в друкарні «Видавництво «ФЕНІКС».

03680, Україна, м. Київ, вул. Шутова, 13-б.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 271 від 07.12.2000 р.